

8У(Д4)
Б 81

1623/-

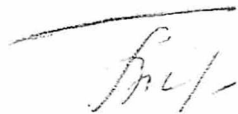
УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ імені М.П. ДРАГОМАНОВА

На правах рукопису

БОНДАРЕНКО Юрій Іванович

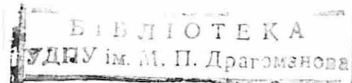
**Формування в учнів активної настанови
на національне відродження України в
процесі вивчення творчості
поетів-шістдесятників**

13.00.02 - методика навчання /української літератури/

А в т о р е ф е р а т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

НБ НПУ
імені М.П. Драгоманова

Київ - 1996

100310805

115(444) 2426.213.D

Дисертація є рукопис

Робота виконана в Українському державному педагогічному
університеті ім.М.П.Драгоманова

Науковий керівник - доктор педагогічних наук, професор

Євген Андрійович Пасічник

Офіційні опоненти - доктор педагогічних наук, професор

Ніна Йосипівна Волошина

кандидат педагогічних наук, доцент

Іван Олексійович Голубенко

Провідна організація - Житомирський державний педагогічний
інститут ім. І.Франка

Захист відбудеться 28 січня 1997 року о 14 годині 30 хвилин
на засіданні спеціалізованої вченої ради /шифр Д 01.33.05/ в
Українському державному педагогічному університеті
імені М.П.Драгоманова /252030, м.Київ, вул.Пирогова 9/.

З дисертацією можна ознайомитись в бібліотеці
Українського державного педагогічного університету
ім.М.П.Драгоманова

Автореферат розіслано " ___ " _____ 1996 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Г.О.Козачук

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Нові суспільно-політичні умови, що склалися в Україні після проголошення її незалежності, поставили перед українським народом ряд проблем державнобудовчого, культурно-реанімаційного та психологічно-формуючого характеру. По-перше, треба унеможливити в Україні повторення колоніалізму з усіма його трагічними наслідками, створити державу, сильну економічним та науково-освітнім потенціалом. По-друге, необхідно відродити занедбані національні духовні цінності, зробити їх реальним надбанням мільйонів українців, утвердити суспільну ситуацію, яка сприяє примноженню здобутків вітчизняної культури. Вирішення поставлених двох завдань неможливе без розв'язання третього – формування в ментальності нових поколінь нашого народу активної настанови¹ на національне відродження. Проблеми майбутнього України слід обов'язково розглядати у взаємозв'язку з проблемами етнопсихології. Адже "українська душа сама безпосередньо причетна до "вибору" народом своєї історичної долі"². Тому творення національної ментальності повинно стати однією із суспільних прерогатив в українській державі.

Провідна роль у цьому процесі належить середній школі. І хоча не можна випускати із уваги таких засобів формування масової свідомості, як преса, телебачення, церква, стиль суспільного життя, але школі також треба віддати належне у її можливос-

¹Термін „настанова“ адекватний за своїм значенням більш уживаному сьогодні слову „установка“. Ми використовуємо його з тих міркувань, що термінологія сучасної вітчизняної науки повинна відповідати одному з найважливіших критеріїв мовної норми – національному.

²Храмова В. До проблеми української ментальності // Українська душа. – К.: Фенікс, 1992. – С.9.

Тях прищеплювати молоді активну настанову на відродження України.

Із циклу навчальних предметів, які придатні для національно-ціннісного психологічного орієнтування школярів, виділяється література. На уроках словесності /та ще історії/ учні найглибше аналізують суспільне життя людей. Це сприяє формуванню у школярів поняття про типи поведінки особи, що не втратила духовний зв'язок із традиціями своєї нації, з її історичною долею.

Великі можливості для патріотичного виховання молоді містить у собі поезія А.Костенко, Д.Навличка, І.Світличного, В.Стуса, бо у ній високохудожньо розкриті проблеми національно-визвольного, національно-культурного та етнопсихологічного характеру.

Твори поетів-шістдесятників порівняно недавно почали включати у шкільні програми. Через те сьогодні бракує концептуальних підходів до вивчення художньої спадщини названих авторів. Запропонована у дисертації методика може стати одним із таких підходів. У процесі її створення автор спирався на наукові праці етнопсихологічного, літературознавчого та психолого-педагогічного характеру. Ці дослідження засвідчують, що активна і пасивна настанови на національне відродження – складові української ментальності /Д.Донцов, М.Костомаров, Ю.Липа, Є.Маланюк, Б.Цимбалістий, М.Шлемкевич/, художня література є засобом зображення названих рис /Д.Донцов, О.Забужко, О.Ковальчук, Є.Маланюк/, формування національного менталітету – актуальна психолого-педагогічна проблема /Г.Ващенко, В.Москалець/.

Методика прищеплення активної настанови на національне відродження старшокласникам у процесі вивчення ними української літератури до цього часу була не розробленою. Це зумовлено антинаціональними підходами до розгляду художньої творчості, які вико-

ристовувалися в радянській школі. У ситуації, коли викривлено тлумачилися суспільно-політичні процеси, виключалася з культурного обігу мистецька спадщина багатьох письменників, ішла тотальна денационалізація українського народу, подібна методика не могла бути створена. У шкільні програми тоді вводилися політично кон'юктурні твори, з допомогою яких було важко здійснювати формування в учнів національної самосвідомості, національного патріотизму, поняття про Україну як можливого незалежного політичного і культурного члена світового співтовариства.

Об'єкт дослідження - процес вивчення творчості поетів-шістдесятників у школах України.

Предмет дослідження - психолого-педагогічні та методичні закономірності і шляхи формування в старшокласників активної настанови на національне відродження України.

Мета дослідження - розробити та експериментально перевірити теоретичну концепцію, визначити зміст і обґрунтувати методику формування в учнів активної настанови на національне відродження України у процесі вивчення творчості поетів-шістдесятників.

Згідно з висунутою гіпотезою формування в учнів активної настанови на національне відродження у процесі вивчення творчості поетів-шістдесятників здійснюється успішно, якщо:

1/ реалізується навчально-виховна діяльність, у ході якої формуються поняття про активну і пасивну настанови на національне відродження як риси українського менталітету; моделюються педагогічні ситуації, спрямовані на прищеплення учням національно-ціннісних суспільно-політичних, духовно-культурних та морально-психологічних орієнтирів;

2/ забезпечуються умови для реалізації і збагачення інтелектуальних, емоційних та творчих потенцій старшокласників;

3/ використовуються різноманітні методи і прийоми вивчення

літератури, активізується навчально-пошукова діяльність школярів;

4/ залучаються художні тексти, у яких національний характер змальовано у багатогранності проявів, а також у взаємозв'язку з процесами українського державотворення та культурного розвитку; враховується жанрово-стилістична природа творів.

Відповідно до мети і гіпотези дослідження були поставлені такі завдання:

1/ створити методичну систему роботи прищеплення старшокласникам активної настанови на національне відродження України в процесі вивчення творчості поетів-шістдесятників;

2/ теоретично обґрунтувати форми і методи ознайомлення учнів з творчістю поетів-шістдесятників, розробити методичні рекомендації щодо використання творчого доробку названих митців, як засобу педагогічного впливу на свідомість школярів;

3/ визначити комплекс психолого-педагогічних завдань, який може бути досягнутий запропонованою системою роботи;

4/ показати, як у поезії Л.Костенко, Д.Лавличка, І.Світличного, В.Стуса відображені активна і пасивна настанови на національне відродження України;

5/ зробити огляд праць етнопсихологічного характеру, у яких говориться про наявність в українській ментальності названих рис.

Теоретичною основою дослідження є праці вітчизняних та зарубіжних вчених з проблем етнопсихології, формування світогляду, національної самосвідомості, морального "Я" особистості.

Для реалізації поставлених завдань використовувалися такі методи дослідження:

1/ теоретичні /аналіз філософсько-етнопсихологічних, суспільствознавчих, психолого-педагогічних, літературознавчих та

методичних наукових праць/;

2/ емпіричні /констатууючий зріз, бесіди з учителями-словесниками та учнями, анкетування, спостереження за педагогічним процесом, аналіз письмових робіт школярів, аналіз уроків, формуючий і контрольний експерименти/.

Дослідження здійснювалося впродовж трьох взаємозв'язаних етапів:

Перший етап /1992-1994/ - теоретичне обґрунтування теми наукового дослідження, визначення проблеми, аналіз праць філософів, психологів, педагогів, літературознавців, методистів з названої проблематики; вивчення педагогічного досвіду, стану викладання і якості знань, умінь і навичок з української літератури учнів середніх шкіл Чернігівської області. Одночасно розроблялася методика формування у школярів активної настанови на національне відродження України у процесі вивчення ними творчості поетів-шістдесятників.

Другий етап /1994-1995/ - проведення констатууючого зрізу, експериментальної роботи в одинадцятих класах ліцею при Ніжинському державному педагогічному інституті ім.М.В.Гоголя, інших школах міста /№3, 4, 5, 15/.

Третій етап /1995-1996/ - здійснення експериментальної перевірки запропонованої системи роботи, уточнення отриманих результатів.

Наукова новизна проведеного дослідження полягає:

1/ у створенні наукової системи формування засобами літератури в підростаючого покоління активної настанови на національне відродження України;

2/ в інноваційному підході до вивчення творчості поетів-шістдесятників.

Теоретичне значення дослідження:

1/ у розробці моделі формування в учнів активної настанови на національне відродження України;

2/ у розкритті нового підходу до вивчення творів Л.Костенко, Д.Павличка, І.Світличного, В.Стуса;

3/ у виявленні умов, що сприяють виробленню національно-ціннісних суспільно-політичних, культурних і психологічних орієнтирів школярів.

Практичне значення роботи визначається тим, що її результати можуть використовуватися в процесі вивчення творчості поетів-шістдесятників з метою глибшого засвоєння старшокласниками ідейно-художніх особливостей творів /дидактичний аспект/ та формування в школярів активної настанови на національне відродження України /виховний аспект/.

Вірогідність результатів дослідження забезпечується теоретичною обґрунтованістю вихідних позицій; застосуванням комплексу взаємодоповнюючих методів науково-педагогічного дослідження, адекватних його меті і завданням; кількісним і якісним аналізом фактів, матеріалів дослідно-експериментальної роботи.

Апробація і впровадження результатів дослідження здійснювалися в процесі педагогічної діяльності автора – викладача ліцею при Ніжинському державному педагогічному інституті ім.М.В.Гоголя. Про основні положення дисертації і результати дослідження були зроблені доповіді на республіканських конференціях, засіданнях кафедри методики викладання української мови та літератури Українського державного педагогічного університету ім.М.І.Драгоманова, а також публікації у загальноукраїнській науковій періодиці.

На захист виносяться:

1/ загальна науково-педагогічна, літературознавча і науково-методична концепція формування в учнів активної настанови на національне відродження України в процесі вивчення творчості по-

етів-шістдесятників;

2/ експериментальна методична система роботи, яка передбачає реалізацію зазначеної концепції.

СТРУКТУРА І ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

Дисертація складається зі вступу, двох розділів, висновків та списку використаної літератури.

У вступі обґрунтовано актуальність проблеми, визначено об'єкт, предмет, мету і завдання дослідження, сформульовано гіпотезу, з'ясовано наукову новизну, теоретичне і практичне значення одержаних результатів.

У першому розділі - "Етнопсихологічні та літературознавчі основи формування в учнів нового українського менталітету" - розкриваються особливості української ментальності як певної психічної структури, накреслюються можливі шляхи її дослідження, виділяються в ній складові - активна і пасивна настанови на національне відродження України, проводиться літературознавчий аналіз творчості поетів-шістдесятників.

Аналіз наукових праць з етнопсихології дав можливість зробити висновок про те, що активна і пасивна настанови здебільшого проявляються в процесах державотворчого та національно-культурного характеру. З'ясовуючи генезис цих етнопсихологічних рис українського народу, дослідники /М.Гоголь, П.Голубенко, М.Демкович-Добрянський, Д.Донцов, В.Маботинський, О.Кульчицький, Б.Цимбалістий та ін./ особливу увагу зосереджують на історичних факторах, які, на їхню думку, зумовили зародження названих настанов. Вивчення цих факторів показує, що український менталітет формувався протягом останніх століть під впливом антинаціональних суспільних умов. Українці піддавалися фізичному і духовному переслідуванню, їхній внутрішній світ штучно деформовувався, наповнювався психологічними комплексами, вигідними поневоловцям. Дер-

жавна політика спрямовувалася на нищення носіїв активної настанови, на нагнітання страху перед окупантами в найширших прошарках народу. Людям насаджувалися викривлене розуміння національної історії, думка про неповноцінність і другорядність української культури, комплекс національної нижчевартості. Така суспільна ситуація привела до того, що в XIX-XX століттях кількість носіїв пасивної настанови почала домінувати над кількістю носіїв активної.

Нині, коли Україна стала самостійною, необхідно прищеплювати підростаючому поколінню риси, які зумовлюватимуть його активну участь у процесах, спрямованих на відродження української мови, культури, освіти, науки, а України – як незалежної демократичної держави.

У формуванні нового українського менталітету важлива роль належить урокам словесності. Тому в цьому дослідженні було поставлене завдання показати, як за допомогою художньої літератури можна здійснювати необхідний педагогічний вплив на свідомість учнів.

Експериментальна робота проводилася на уроках вивчення творчості таких поетів-шістдесятників, як А.Костенко, Д.Павличко, І.Світличний, В.Стус. Мотивація вибору саме їх творів полягає в тому, що названі шістдесятники розкривають проблему активної і пасивної настанов багатогранно, а саме:

а/ змальовують історичне тло, на якому зародилися ці настанови, пояснюють механізми їхнього впровадження у внутрішній світ українців;

б/ відтворюють вияви настанов через поведінку, судження, роздуми і портретні характеристики літературних персонажів;

в/ показують, які емоційно-світоглядні переживання людей були психологічним підґрунтям зародження визначених рис;

г/ зображують історичні причини і сам факт домінування пасивної настанови в українській ментальності XIX–XX століть;

г/ розкривають негативні наслідки домінування пасивної настанови у психіці українців для різних сфер їхньої життєдіяльності;

д/ визначають активну настанову ціннісним орієнтиром для українського народу.

Названі особливості творчості поетів–шістдесятників зумовлюють і відповідний їм подальший напрям дослідження художньої палітри митців.

Так, змальовуючи історичні умови існування України в XVII, XVIII, XIX і XX століттях, шістдесятники насичують літературні тексти описами злочинів окупаційних режимів, картинами наслідків людиноненависницької практики. Вони створюють широкі семантичні поля на позначення репресій щодо українців, а також метафоричні контексти, в яких наявні образи–символи смерті–хуртовини /Л.Костенко/, вітру /І.Світличний/, сонця татарського, барона /В.Стус/, орди /Д.Павличко/, котрі уособлюють сили, які здійснювали геноцид проти нашого народу.

Щоб показати процес формування національної етнопсихології під дією історичних факторів, письменники змалювали ряд персонажів, переживання яких покликані типізувати внутрішній стан більшості українців. Зображення стресових почуттів Марусі Чурай, яка бачить голову вбитого поляками батька /"Маруся Чурай" Л.Костенко/, Леся Курбаса /"Курбас" І.Світличного/ та ліричного героя /"Колеса глухо стукотять" В.Стуса/, котрих чекає насильницька смерть в концентраційних таборах сталінського режиму, ілюструють характер впливу колоніалізму та тоталітаризму на творення української ментальності. Ці зображення здійснені за допомогою різноманітних засобів поетичного мовлення, що об'єднані

спільним семантичним навантаженням - відтворювати причиново-наслідкові зв'язки між суспільними ситуаціями насильства та утвердженням у психіці людини активної чи пасивної настанови на національне відродження.

Однією із центральних проблем у творчості шістдесятників є проблема збереження вітчизняних культурних цінностей. Образи гімнів прадідів /Д.Павличко/, червоної калини, серця України /В.Стус/, які символізують духовні набутки народу, порівняння мови з хлібом /А.Костенко/, що підносить національно-мовну потребу до рівня найвищих життєвих потреб, подаються поетами поруч з алегоричними картинами нищення культурних надбань українців. У створенні цих картин головну роль відіграють художні образи з негативним емоційним зарядом: білої стужі, чорних вод, чоловіка з кокардою на кашкеті /В.Стус/, чорних килимів, ситих коней, корів /А.Костенко/, на які покладені функції уособлення тих, хто втілює в життя антинаціональну політику, або для змалювання атмосфери духовної аморфності. Позбавлення народу національного осердя, на думку шістдесятників, - одна з причин його пасивності в процесах відродження України.

Такі історичні реалії приводили до розшарування в суспільстві. За допомогою системи образів-персонажів митці показують, що гноблення формувало в масовій свідомості ціннісні орієнтири стосовно психологічних настанов, які скеровували на певний тип поведінки, приводило народ до поділу на борців за звільнення рідної землі, прислужників ворогові і людей, які намагалися не втручатися в суспільно-політичні процеси. Через це позитивні герої часто мають собі антиподів на основі ставлення до боротьби за незалежність, вияву волелюбності та хоробрості, рівня державного мислення. Таке протиставлення здійснюється, як правило, з допомогою порівняльної характеристики героїв, оцінки їхньої діяльності

з погляду інших персонажів або автора /Чурай - Вишняк, батько Григорія Бобренка, Григорій Бобренко; Байда Вишневецький - Ярема; Маруся Чурай, мандрівний дяк, кобзарі - піти, що "пишуть під метри" /"Маруся Чурай" Л.Костенко/, Давлюк, Томиленко, Сахно Черняк - козаки-зрадники /"Дума про братів неазовських" Л.Костенко/, Десь Курбас - Сосюра, Тичина, Вишня, Бажан /"Курбас" І.Світличного/, сини - раби /"Сто років, як сконала Січ" В.Стуса/ та ін./.. Ці зіставлення важливі ще й тому, що автори окреслили людські характери, притаманні українському суспільству як минулого, так і сучасного.

У процесі творення системи образів-персонажів виявляється художня палітра шістдесятників. Змальовуючи тип поведінки борця чи протилежні йому типи, письменники глибоко розкривають внутрішній світ своїх героїв, використовують для цього різні художні засоби. Важливого значення у зображенні ціннісних орієнтацій персонажів набувають їхні психологічні портретні характеристики, діалоги і монологи /зокрема внутрішні/ діючих осіб. Поетичне мовлення дає змогу авторам створити багато метафоричних конструкцій, за допомогою яких вони змальовують певні риси героїв. Тому значна частина художньої інформації у творчому доробку цього покоління митців закладена у підтекст, який вимагає детального вивчення. Доруч із вживанням таких традиційних тропів, як епітет, метафора, порівняння, шістдесятники застосовують менш поширені засоби, якими є поетична етимологія, трансформація фразеологізмів, звукопис, оказіоналізми та ін. Необхідно відзначити вміння авторів використовувати віршові розміри. З допомогою ритміки поетичного тексту митці не тільки відтворюють динаміку зображених подій, а й якості внутрішнього світу персонажів.

Позитивні герої творів - це носії активної настанови на національне відродження. Вони змальовані борцями за свободу укра-

їнського народу, наділені необхідними для ведення такої боротьби рисами: безстрашністю, готовністю на самопожертву, державною мудрістю. Активна настанова у їхніх характерах виступає стрижнем, навколо якого вималюється внутрішній світ персонажів. Духовність цих дійових осіб митці наповнюють високими моральними принципами, болем за долю Батьківщини, прагненням її державного та культурного відродження, почуттям людської гідності, нетерпимістю до рабства як стилю життя. Герої постають цілісними, духовно багатими натурами, не здатними на компроміси із поневоловачами, на морально-психологічне роздвоєння.

Носії пасивної настанови художньо відтворені в образах негативних персонажів. У психологічне підґрунтя їхньої діяльності автори закладають страх за життя, прагнення матеріального збагачення, кар'єристичні устремління, зацикленість на власному індивідуалістичному існуванні, зденационалізованість внутрішнього світу, заблокованість свідомості нав'язаною колонізаторами ідеологією. Ці герої змальовані як такі, що не протидіють або відверто допомагають ворогу, ведуть міжусобні війни, зраджують товаришів по зброї, нищать національні культурні цінності.

Серед загальної ідейної наповненості творчості шістдесятників окреме місце посідає проблема "мистецтва". У групі образів-персонажів митців також простежується поляризація. Одні з них /Маруся Чурай, Леся Українка, Тарас Шевченко, Леся Курбас/ — символи духовної незламності нації. Інші, котрі часто виступають під загальними назвами /поет, віршописці, пііти/, зображені прислужниками колоніалізму та тоталітаризму.

Проблема "мистецтва" в поезії Л.Костенко, Д.Давличка, І.Світличного, В.Стуса розкривається різнобічно. Авторами осми-слюються такі її складові, як "художня творчість і духовна пов-

ноцінність народу", "література і збереження історичної пам'яті поколінь", "роль мистецтва у підтримці морального духу борців за незалежність".

З цією проблематикою тісно пов'язана тема авторського кредо шістдесятників. Їхніми психологічними орієнтирами є видатні попередники /Леся Українка, Т.Шевченко, Л.Курбас/, образи яких вони творять з високим пафосом. З допомогою системи персонажів та ліричних героїв поети протиставляють свою позицію і тиску сил гноблення, і бездуховності, інертності зденационалізованої частини суспільства. Для цього обираються речення піднесено-декларативного змісту: "Та сам я єсмь! І є грудний мій біль", "Я є добро", "Де не стоятиму, вистоя", "Народе мій, до тебе я ще верну" /В.Стус/, "Не раб нікому и не слуга", "Ти сам свобода", "Я - теж Вітчизна" /І.Світличний/. У цих реченнях пряме проголошення авторського спрямування об'єднане з ідентифікацією ліричного Я з вищими морально-етичними цінностями: добром, внутрішньою свободою, вітчизною, що створює узагальнену картину духовних ідеалів шістдесятників.

Поети підкреслюють історичну зумовленість кількісного зменшення носіїв активної настанови і збільшення носіїв пасивної. Тому, відтворюючи суспільну ситуацію XIX-XX століть, про людей, здатних на протидію гнобленню, митці говорять в однині. До більшості, яка, рятуючи себе, вибирає ті форми поведінки, що дають можливість фізичного існування, вони підбирають збірні поняття: "посполиті", "маса", "стовпище моголів", "ягнята" /І.Світличний/, "діти", що гешуть труну мові, "респектабельні пілігрими" /Л.Костенко/, "яничари", "в'язні", "роботи", "хахли", "раби" /Д.Павличко/.

На думку шістдесятників, домінування пасивної настанови в українській ментальності породило ряд негативних наслідків.

Це відсутність української держави і психологічна нездатність народу її відновити, моральне звиродніння людей, екологічні катастрофи. Спосіб змалювання цих наслідків, як правило, один: створення картин національної катастрофи через побудову розгорнутих метафоричних рядів, які відбивають причинно-наслідкові зв'язки між психологічним занепадом народу і ліквідацією української державності, культурною деградацією, руйнуванням природи /"Псалом 22" Л.Костенко, "Псалом XIУ"; "Псалом XLIХ Д.Павличка, "За літописом Самовидця" В.Стуса, "Тарас Бульба" І.Світличного та ін./.

На основі таких художніх зображень виростає ціннісне осмислення письменниками негативної поведінки носіїв пасивної настанови. Узагальнюючі висновки з цього приводу вони часто роблять за допомогою персонажів, яким надано виконувати позитивну роль у змальованих процесах національного відродження :Марусі Чурай /"Маруся Чурай" Л.Костенко/, Шевченка /"Шевченко" І.Світличного/ або виступати у творах носіями абсолютної правди, бути вищим морально-етичним арбітром: персоніфікованого образу України-матері /"За літописом Самовидця" В.Стуса/.

Митці роблять оцінки і носіїв активної настанови. Вони підкреслюють виключну суспільну значимість їхньої діяльності. Тому позитивні герої творів висуваються шістдесятниками на роль психологічних орієнтирів для більшості українців. Домінування активної настанови у внутрішньому світі народу є для поетів тією метою, досягнення якої приведе до бажаних суспільних наслідків - національного відродження України.

У другому розділі - "Процес формування у старшокласників активної настанови на національне відродження України" зроблено аналіз стану формування в учнів активної настанови на уроках літератури, подано наукове обґрунтування навчально-виховного экс-

перименту, описано дослідну систему роботи, узагальнено одержані результати.

Для дослідження стану проблеми і визначення змісту, форми і методів вивчення творчості поетів-шістдесятників у ряді середніх загальноосвітніх шкіл проведено констатуючий зріз, проаналізовані запропоновані учням анкети такого змісту:

1. Які ви знаєте твори української літератури, де визначаються причини відсутності тривалий час української держави? Назвіть ці причини.

2. У яких творах і які саме національні трагедії України, зумовлені колоніалізмом, змальовані письменниками?

3. Назвіть художників слова, котрі зверталися до теми національного занепаду чи відродження. Як ці процеси зображені в літературі? Поясніть на прикладах конкретних творів.

4. Які риси українського народу, що заважали йому боротися за свою незалежність, змальовані у художній літературі? Характеризуйте персонажів, які ці риси уособлюють.

5. Назвіть літературних героїв, що є борцями за національне відродження України. Дайте їм характеристику.

6. Кого із українських письменників ви вважаєте національними героями? Поясніть, чому ви обрали саме цих людей на таку роль. Якими рисами, що виділяють їх як національних героїв, вони наділені?

Аналіз учнівських відповідей дає право стверджувати, що література взагалі і творчість поетів-шістдесятників зокрема можуть посідати досить важливе місце у формуванні національного характеру юнаків та дівчат, у прищепленні їм активної настанови на національне відродження України. Частина школярів уміє робити глибокий аналіз художніх творів, де змальовані етнопсихологічні, державотворчі, національно-культурні процеси. Групі цих

учнів властивий досить високий ступінь усвідомлення національних проблем, прагнення позитивно їх вирішити. Але недоліком відповідей одинадцятикласників є те, що більшість із них показала знання не широкого літературного матеріалу, а 1-2 джерел. Значній частині старшокласників важко розмежувати у внутрішньому світі персонажів індивідуальні та етнопсихологічні риси. А ще певна кількість школярів взагалі не розуміє, що літературні герої можуть уособлювати в собі ментальні властивості, а значить, і активну чи пасивну настанови на національне відродження. Треба відзначити, що тільки 31⁰/о із тих, хто дав позитивні відповіді, оперував знаннями поезії шістдесятників.

Крім анкетування одинадцятикласників, у ряді шкіл проводилися усні опитування учнів, бесіди із словесниками, спостереження за уроками літератури, на яких вивчалася поезія Л.Костенко, Д.Павличка, В.Стуса.

У процесі дослідження встановлено, що з усього кола творців поетів-шістдесятників старшокласникам найважче аналізувати вірші В.Стуса. Свої труднощі школярі пояснили складною образною системою поезії автора. Навіть частина вчителів не завжди може зробити правильний ідейно-художній аналіз віршів В.Стуса. А тому на уроках літератури більше уваги приділяється вивченню біографії поета, його діяльності як дисидента і правозахисника, а не аналізу творів автора. Старшокласників цікавлять дані про неординарне і трагічне життя В.Стуса, а творча спадщина митця відсувається ними на другий план.

Значний інтерес викликає у школярів роман у віршах Л.Костенко "Маруся Чурай". Хоч одну частину учнів у цьому творі приваблюють тільки ті епізоди, де йдеться про приватне життя Чураївни, висвітлюється історія її стосунків із Григорієм Бобренком, однак друга частина звертає увагу і на такі проблеми, підняті

в романі, як "суспільна місія художника", "роль мистецтва в національно-визвольній боротьбі", "типи поведінки українців стосовно здобуття національної свободи".

Отже, можна констатувати, що національне виховання учителями-словесниками здійснюється. Але йому потрібно надавати ширшого і цілеспримованішого характеру: не обмежуватися прищепленням учням любові до Батьківщини, мови, національних традицій, а виробляти в них стійкі психологічні настанови на національне відродження України, на утвердження свого народу рівноправним членом світового співтовариства.

Недоліки патріотичного виховання на уроках вивчення поезії шістдесятників зумовлені насамперед відсутністю детальних методичних рекомендацій, достатньої літературознавчої опрацьованості творчості деяких із митців /в основному В.Стуса та І.Світличного/, психологічної готовності частини словесників до здійснення такого процесу.

З метою апробації створені психолого-педагогічної та методичної системи роботи був проведений формуючий експеримент. Навчання учнів проходило поетапно.

На першому етапі ставилася мета сформувати в одинадятикласників засобами літератури поняття про історичні фактори, які впливали на зародження в українській ментальності активної чи пасивної настанов, підвести школярів до оцінки цих чинників, виробити в них національні суспільні та культурні орієнтири. Із доробку поетів-шістдесятників були взяті для вивчення художні твори, в яких змальований репресивний характер умов існування українського народу в різні періоди історичного розвитку.

На другому етапі експерименту у старшокласників формувалося поняття про типи суспільної поведінки, які зу-

мовлені активною чи пасивною настановами, а також про психологічні мотиви діяльності носіїв цих двох ментальних рис. Учням пропонувався аналіз художніх творів, де активна і пасивна настанови змальовані в різних типах поведінки персонажів.

На третьому етапі в школярів було сформоване поняття про те, що суспільні умови поневоленої України привели до кількісного зменшення носіїв активної настанови і збільшення носіїв пасивної. Учнями усвідомлювалися наслідки, що зумовили ці ментальні риси в різних сферах життєдіяльності народу. На уроках використовувалися художні твори, в яких зображено: а/ історичну зумовленість домінування пасивної настанови в українській ментальності; б/ суспільну значимість діяльності носіїв двох протилежних ментальних рис; в/ активну настанову як ціннісний психологічний орієнтир для українського народу.

Для всіх трьох етапів був спільним один і той же алгоритм педагогічної діяльності: формування в учнів понять про художньо відтворені суспільно-політичні, культурні та ментально-психологічні процеси + розширення понять про ці процеси через проведення паралелей між зображеними і справжніми картинами життя + вироблення у школярів ціннісного ставлення до художньої та реальної дійсності = прищепленню старшокласникам стійких національно-вартісних психологічних настанов, переконань, моральних принципів.

При цьому враховувалися:

1/ ідейно-тематична та жанрова специфіка художніх творів поетів-шістдесятників;

2/ закономірності формування національно-ціннісних орієнтирів учнів у процесі вивчення літератури;

3/ вікові особливості громадянського та морального становлення старшокласників;

4/ методи і прийоми, за допомогою яких можна стимулювати реалізацію і збагачення інтелектуальних, емоційних і творчих потенцій школярів;

5/ особливості навчально-виховного процесу в сучасній школі.

У межах трьох етапів експерименту було розроблено систему уроків.

Урок 1. Художнє змалювання історичного минулого українського народу в романі Л.Костенко "Маруся Чурай".

Уроки 2-3. Система образів-персонажів у романі "Маруся Чурай" та драматичній поемі "Дума про братів неазовських" Л.Костенко. Роль літературних героїв творів у зображенні типів поведінки українців в умовах національно-визвольної боротьби.

Урок 4. Проблема "митця і народу" в романі Л.Костенко "Маруся Чурай". Образи мандрівного дяка і Чураївни. Характер художнього висвітлення поетесою власного бачення місця художника в національному відродженні України.

Урок 5. Вірші Л.Костенко "Біль єдиної зброї" та "Цавет танем!". Опоектизування авторкою мови як основи духовного життя народу. Створення нової художніми засобами психологічних орієнтирів поведінки в несприятливих для національного розвитку умовах.

Урок 6. Життєвий і творчий шлях В.Стуса. Становлення громадянського і літературного кредо митця.

Урок 7. Вірш В.Стуса "За літописом Самовиця". Філософське осмислення поетом причин національного занепаду України.

Уроки 8-9. Морально-етична та національно-патрістична проблематика збірки І.Світличного "Серце для куль і для рим" та циклу Д.Давличка "Покаянні псалми".

Урок 10. Творчість поетів-шістдесятників /підсумковий огляд/. Узагальнена оцінка художнього доробку митців з позицій

національного відродження України.

Тексти аналізувалися на різних рівнях: сюжетно-композиційному, жанрово-стилістичному, ідейно-тематичному, на рівні образів-персонажів. Комплексний підхід у вивченні творів забезпечує високий ступінь їх сприйняття, сприяє включенню учнів у інтелектуально-емоційні, творчі пошуки.

Кожен рівень має свої потенції для патріотичного виховання школярів. Під час розгляду сюжетно-композиційного рівня учні найбільше залучаються до усвідомлення соціально-політичних цінностей. Шляхом спостереження художніх відтворень динаміки історичних подій, характеру суспільних процесів у старшокласників виробляється поняття про оптимальні умови для майбутнього розвитку України. З'ясування школярами художньої ролі системи образів-персонажів, осмислення внутрішнього світу героїв допомагає формуванню в них морально-психологічних ідеалів, які спонукають до активної участі в національному відродженні Батьківщини. Робота над жанрово-стилістичними особливостями творів однаково сприяє і суспільно-політичному, і духовно-культурному, і морально-психологічному орієнтуванню учнів. Це зумовлено тим, що творча манера письменника проявляється під час змальовання всього спектру національних реалій. Тому необхідно включати школярів у пошукову діяльність, розвивати у них уміння і навички інтелектуального підходу до літературного явища, без чого неможливе прищеплення їм свідомого ставлення до вирішення важливих вітчизняних проблем. Ідейно-тематичний рівень текстів має концептуальний характер. Йому підпорядковані всі інші. У процесі дослідження цього рівня у старшокласників здійснюється узагальнення знань про змальовані типи поведінки людини в умовах національно-визвольної боротьби, активну і пасивну настанови як риси українського менталітету, історичні та духовні процеси в Україні. Ціннісне ставлен-

ня до зображеного при цьому набирає остаточно сформованого вигляду, переходить у систему поглядів та переконань.

Важливу роль у прищепленні активної настанови відіграє не тільки інтелектуальне освоєння одинадцятикласниками літературного матеріалу, а й емоційне. Твори поетів-шістдесятників справляють сильне враження на юнаків та дівчат особливо тоді, коли аналізуються уривки, де найповніше виявляється патріотичне звучання творів: розкриваються внутрішні якості персонажів – носіїв протилежних ментальних рис, передається напруженість національно-визвольної боротьби, робляться узагальнюючі оцінки змальованих подій.

З метою перевірки навчально-виховної ефективності запропонованої в науковому дослідженні методики, а також визначення ступеня досягнутості поставленої психолого-педагогічної мети в експериментальних класах було проведено анкетування учнів. Школярам запропоновано дати відповіді на запитання, які ставилися перед старшокласниками під час констатуючого зрізу. Порівняння даних, одержаних у експериментальних і контрольних класах, дозволило оцінити результативність наукової роботи. Паралельно з анкетуванням серед старшокласників були проведені письмові роботи за такими темами: 1/"Історії ж бо пишуть на столі. Ми ж пишем кров'ю на своїй землі. Ми пишем плугом, шаблею, мечем, піснями і невільницьким плачем"/Відображення трагічної долі українського народу у творах поетів-шістдесятників/"; 2/"Вітчизна – це не хтось і дець, я – теж Вітчизна"/Образ людини-патріота в поезії шістдесятників/"; 3/"У всіх оцих скорботах і печалях, у всіх оцих одвічних колотнечах – і чуратівські голови на палях, і вишняківські голови на плечах" /Два типи поведінки українців на шляху до національного визволення/"; 4/"Я не засну в пітьмі глибокій, як Україну знов розшнуть"/Майбутня доля Батьківщини у мо-

їх руках/".

Аналіз даних, одержаних у результаті анкетування учнів та перевірки їхніх письмових робіт, показав, що запропонована методика сприяє підвищенню психологічної готовності молоді виконувати активну роль у національному відродженні України. В експериментальних класах значно більша частина школярів, ніж у контрольних, засвідчила належний рівень осмислення художніх творів, у яких зображені суспільно-політичні, культурні та психологічні процеси, що були у часи української бездержавності. Старшокласники, охоплені експериментом, дали негативну оцінку змальованим поетами-шістдесятниками потворним явищам колоніалізму, змогли осмислити на основі художньої літератури такі ключові поняття, як "національний занепад", "національне відродження", встановити правильні причинно-наслідкові зв'язки між реаліями, які ці поняття репрезентують, та морально-психологічним станом народу. Вони виявили прагнення у своїй поведінці наслідувати літературних героїв, які змальовані активними учасниками процесів відродження України.

Хід і результати формуючого експерименту дали підстави зробити такі висновки:

Формування в учнів активної настанови на національне відродження України у процесі вивчення літератури взагалі і творчості поетів-шістдесятників зокрема прямо залежить: 1/ від ціннісного осмислення школярами на основі художніх творів різних суспільно-політичних, культурних та ментально-психологічних процесів, які проходили і проходять в Україні; 2/ від ступеня включення старшокласників в аналітичну роботу з дослідження ідейно-тематичних, сюжетно-композиційних та жанрових особливостей літературних джерел; 3/ від уміння словесника активізувати засобами художнього слова духовні потенції учнів, викликати у них глибо-

кі переживання, зокрема почуття болю, пов'язане з усвідомленням трагічності долі Батьківщини.

Основний зміст дисертації відображено в таких публікаціях:

1. Бондаренко Ю.І., Пасічник Є.А. Школа: проблеми ментальності та національної самосвідомості учнів // Слово і час.- 1993.- №6.- С.70-77.

2. Бондаренко Ю.І., Бондаренко А.І. Поезія Ліни Костенко у формуванні національної самосвідомості учнів // Дивослово.- 1994.- №4.- С.34-37.

3. Бондаренко Ю.І. Зображення деяких рис української ментальності в поезії Івана Світличного // Методика. Досвід. Пошук: Науково-методичний збірник.- Вип.І.- Ніжин, 1994.- С.69-70.

4. Бондаренко Ю.І., Бондаренко А.І. Нова ментальність: шляхи формування // Рідна школа.- 1996.- №2.- С.29-31.

5. Бондаренко Ю.І. Проблема "поет і поезія" в творчості Василя Стуса // Використання спадщини забутих і повернутих діячів науки та культури в навчальному процесі педагогічного вузу та школи. Тези республіканської міжвузівської науково-практичної конференції.- Рівне, 1991.- С.170.

6. Бондаренко Ю.І. Значення образу Тараса Шевченка, створеного в сучасній українській поезії, для формування національної самосвідомості учнів // Т.Шевченко і сучасність. Тези науково-методичної конференції.- Чернігів, 1992.- С.25-26.

Bondarenko Y.I. The Formation of Pupils' Active Aim at the National Revival of Ukraine in the Process of Learning Creative Activity of Poets of the Sixties.

The manuscript of dissertation presented for the scientific degree of Candidate of Pedagogical Sciences, speciality 13.00.02.- Methods of Teaching (Ukrainian Literature). The Ukrainian State Pedagogical University named after M.P.Dragomanov, 1996.

The scientific conception and results of theoretical and experimental researches are defended. Regularities of formation of pupils' active aim of the national revival of Ukraine in the process of learning of creative activity of poets of the sixties are theoretically substantiated and experimentally confirmed.

Бондаренко Ю.И. Формирование в учащихся активной установки на национальное возрождение Украины в процессе изучения творчества поэтов-шестидесятников.

Диссертация /рукопись/ на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.02. - методика изучения /украинской литературы/. Украинский государственный педагогический университет им.М.П.Драгоманова, 1996 г.

Защита научная концепция и результаты теоретико-экспериментального исследования. Теоретически обоснованы и экспериментально подтверждены закономерности формирования у школьников активной установки на национальное возрождение Украины в процессе изучения творчества поэтов-шестидесятников.

Ключові слова: активна і пасивна настанови на національне відродження України, ментальність, національна самосвідомість, ціннісні орієнтири.

Підписано до друку 26.12.96г. Формат 60x84/16.
Ум. друк. арк. 1,0. Обл.-вид. арк. 1,0.
Тираж 100. Зам. 125.

Відділ оперативної поліграфії
Центру "Міжнародна освіта"
тел. 227-37-86, 227-12-75

